

VAIVORYKŠTĖ LIETUVIŲ ŽODINĖJE TRADICIJOJE

NIJOLĖ LAURINKIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Tyrimo objektas – vaivorykštės vaizdinys, su juo susiję siužetai lietuvių folkloriniuose naratyvuose.

Darbo tikslas – pademonstruoti vaivorykštę pavadinančių žodžių, aptinkamų lietuvių tautosakoje, įvairovę, pakomentuoti jų kilmę, pobūdį. Taip pat siekiama atskleisti vaivorykštės vaizdinio prasmę, funkcijas, gretinant mitopoetinės pasaulėžiūros ir krikščionių religijos plotmes, su kuriomis tas vaizdinys siejasi žodinėje tradicijoje.

Tyrimo metodai – rekonstrukcijos, istorinis lyginamasis.

Vaivorykštės kilmės ir esmės samprata, atspindinti archajinę pasaulėžiūrą, yra išsaugota lietuvių pasakojamojoje tautosakoje, visų pirma etiologinėse sakmėse, taip pat padavimuose ir tikėjimuose. Šiuose folklorinės prigimties naratyvuose atsiskleidžia, kas gi yra vaivorykštė, su kokiais akcijomis ir kuriais mitiniais personažais, su koku laiku ir erdve ji yra susijusi. Pažymėtina, kad žodinė kūryba yra išlaikiusi daugiasluoksnį – tiek su mitopoetine, tiek su vėlyvesne pasaulėžiūra turintį ryšį vaivorykštės įsivaizdavimą. Tad vaivorykštės konceptą sudarantys lygmenys yra nelygia-verčiai laiko požiūriu, tačiau sąlygiškai juos galima sutelkti ir pristatyti kaip tradicinės kultūros duomenų apie šią gamtos realiją bazę, atveriančią tą kultūrą formavusios mąstysenos sluoksnius. Lietuvių tautosakos siužetai apie vaivorykštę nuodugniau nebuvo tyrinėti, nors jie iš tiesų yra verti dėmesio kaip atspindintys liaudiškąjį neiprasto gamtos reiškinių įsivaizdavimą.

Aptariamasis reiškinys galėjo būti įvardijamas ne vien įprastu, bendrinėje kalboje vartojamu žodžiu *vaivorykštė*, bet ir daugeliu kitų. Vieni jų plačiau žinomi, kiti užfiksuoti tik tam tikrose Lietuvos srityse. Konstantinas Karulis, remdamasis tuo, kad latvių kalboje neapsiribojama vienu vaivorykštę įvardijančiu žodžiu, spėja, kad ši gamtos realija keletą vardų turėjo dėl tabu, nenorint ištarti tikrojo jos vardo¹. Vaivorykštės vardo tabuizavimo tendencija atsispindi ir vokiečių tikėjimuose. Vietoj žodžio *Regenbogen* ‘vaivorykštė’ buvo patariama šį objektą įvardyti *Himmelsring* ‘dangaus žiedas’, nes žodis *Regenbogen* vaivorykštę veikdavęs magiškai – galėdavęs prišaukti lietu (HDA p. 592).

Kazio Būgos ir Ernsto Fraenkeliu nuomone, žodis *vaivorykštė* skaidytinas šitaip: *vaivor-ykštė* (plg. su panašiai sudarytais žodžiais *šeimynykštis*, *bandykštis*, *vingerykštis*, *vangarykštė*)². *Vaivor-* – tai reduplikuota šaknis (plg. su tokiomis šio žodžio formomis kaip *varvorykštė*, *vovorykštis*). Ši šaknis kildintina iš *-*uer-* ‘sukti, lenkti’³. Su ta pačia reduplikuota šaknimi *-*uer-* siejama ir latvių *varavīksne* (*varvīksne*, *varavīksna*, *varvīkste*, *vararīkste* ir kt.) ‘vaivorykštė’ etimologija. Anot K. Karulio, *varavīksne* < *vavarīksne*, kur *vavar-* yra reduplikuota šaknis *-*uer-*⁴. Tad tiek *vaivorykštė*, tiek *varavīksne*, sprendžiant iš jų etimologijos analizės, galėjo turėti ryšį su reikšmėmis ‘sukti, lenkti’. Vaivorykštės kaip su lenkimu susijusio objekto aiškinimas atrodo motyvuotas ir įtikimas. Su lanką reiškiančia žodžio šaknimi (indoeuropiečių *-*arqu-* ‘lankas’) siejama ir vaivorykštę žyminčio Narevo baltų žodžio *argikas* kilmė⁵.

Taigi žodis *vaivorykštė* skaidytinas į sandus *vaivor-* ir *-ykštė*, bet ne į *vaivo rykštė* (pagal liaudies etimologiją). Vaivorykštės vadinimas *orarykšte* ar *oro rykšte*, užfiksuotas sakmėse (LTR 1539/29/, 4637/45/, 4638/235/), taip pat laikytinas liaudiško žodžio traktavimo (įžvelgiant žodyje *vaivorykštė* sandą *rykštė* kaip sudurtinio žodžio dėmenį) pasekme⁶.

Kitas populiarus, didžiojoje Lietuvos dalyje, ypač Aukštaitijoje, paplitęs vaivorykštės pavadinimas – *laumės juosta* (LTR 898/132/, 1300/315/, 1627/177/, 2514/129/, 3835/448/; LMD I 1002/236/; DSPSO 61; LKŽ VII, p. 190). Viename tautosakos kūrinyje ši gamtos realija pavadinta *laimės juosta*, nors tame pat tekste figūruoja ir *laumės juosta* (DSPSO 61). Tai atrodo visiškai natūralu, nes žinoma nemaža faktų, rodančių, kad laumė ir laimė, kaip mitinės būtybės, žmonių galėjo būti painiojamos ar tiesiog identifikuojamos⁷.

Prie vardų *laumės juosta*, *laimės juosta* šlietęsi ir *Dievo juosta* (LTR 1158/276/, 1791/22/) bei *Adomo ir Ievos juosta* (LTR 2281/10, 11/). Tai vis aprašomieji, nurodantieji įvardijamo objekto ryšį su senosios ir krikščionių religijos personažais vaivorykštės pavadinimai.

Išskirtinas vaivorykštės įvardijimas *smakas* (LTR 374c/1219/, 5115/10/; LKŽ XIII, p. 94–95). Šis vaivorykštės pavadinimas užregistruotas Dzūkijoje (Varėnos, Alytaus, Lazdijų r.), taip pat Prienų, Kaišiadorių, Aukštadvario apylinkėse. *Smakas* lietuvių žodinėje tradicijoje visų pirma asocijuojasi su stebuklinių pasakų slibinu – chthonine pabaisa, su kuria kaunasi ją sunaikinti siekiantis herojus (AT 300, 301). Tad žodis *smakas* lietuvių kalboje turi dvi reikšmes: slibino ir minėtąją vaivorykštės, ir yra skolinsys iš lenkų arba baltarusių kalbos⁸. Lenkų kalboje žodis *smok* reiškia slibiną, taip pat siurbli (SGP p. 179; SJP p. 454). Baltarusių *смok* turi panašias kaip ir lenkų šio žodžio atitikmens reikšmes: siurblio, geležinio nutekamojo vamzdžio, gaisrinio siurblio ir pasakų gyvatės (SBN p. 595). Taigi visiškai aišku, kad lietuvių *smakas* yra skolinsys iš slavų kalbų. Lietuvių kalboje šis žodis įgijo, kaip minėta, slibino ir vaivorykštės reikšmes. Kadangi vaivorykštė mūsų tautosakoje įsivaizduota kaip vandens siurbėja, traukėja, o kartu ir kaip slibinas, tai šios lietuvių smako – vaivorykštės reikšmės, kaip matyti, siejasi su minėtomis atitinkamo žodžio reikšmėmis lenkų ir baltarusių kalbose.

Lokaliniu vaivorykštės vardo variantu laikytinas – *straublys*, vartojamas apie Merkinę, už pietrytinių Lietuvos sienų – Lazūnuose, Rodūnioje, Nočioje, Armoniškėse (LTR 4302/105/, 4303/105/; LMD I 474/611/; LKŽ XIII, p. 940). *Straublys*, be vaivorykštės reikšmės, turi dar ir snukio, straublio, kaip judriosios dramblio nosies dalies, straubliuko, kaip vabzdžio čiuptuvėlio, reikšmes (LKŽ XIII, p. 940). Žodis *straublys* – veiksmažodžio *striaubti* vedinys. Tai puikiai iliustruoja toks Rodūnioje užrašytas posakis: *Straublys striaubia vandenį iš marių* (ten pat). Vadinasi, *straublys* yra tai, kas *striaubia* (siurbia) vandenį iš vandens telkinio. Žodis, pavadinantis subjekto atliekamą veiksmą, tampa pagrindu įvardijant ir patį subjektą. Analogiškas veiksmažodžio sudaiktavardėjimo procesas pastebimas ir dar vieno vardo – *triaublė* (LTR 2378/197/; užrašyta Zarasų apskr.) atžvilgiu. *Triaublė* – tai, kas *triaubia*. „Lietuvių kalbos žodyne“ pažymima, kad *triaubti* – tai su garsu godžiai gerti, sriaubti, maukti (LKŽ XVI, p. 797).

Rytų Lietuvoje – apie Salaką, Dusetas, Adučiškį, Gervėčius, Uteną vaivorykštė gali būti vadinama *drigne*, *drigna*, *drignu* (LTR 1081/71/, 1418/2/, 1526/45/, 1864/44/, 2124/52/; LKŽ II, p. 708–709). Be vaivorykštės, žodis *drignė* gali reikšti šviesų ratą apie mėnulį ar saulę (*drigne* pavadinamas ir augalas – durnaropė (*Hyosciamus niger*); kitos *drignės* reikšmės: tarkuotų bulvių košė; nenuorama – LKŽ II, p. 709). *Drignėtas* – tai: 1. su *drignėmis* apsiūkęs; 2. margas, ryškiai dryžuotas (ten pat). Vadinasi, *drignė* – tai, kas marga, dryžuota, spalvinga. Apie Gervėčius, Adučiškį vartojamas vaivorykštę pavadinantis žodis *dzigna* (LTR 4152/60/; LKŽ II, p. 999) fonetiniu požiūriu artimas *drignei*.

Tautosakoje užfiksuoti ir tokie vaivorykštės vardai, kaip *dermės juosta* (LTR 1864/44/, 3115/223/), *malonės juosta* (DPSO 61), *linksmynė* (*Linxmine* – LM 1, p. 62; JR p. 76). Šie vaivorykštės vardai yra gana retai vartojami ar užrašyti kaip pavieniai faktai. Jų atsiradimas liaudies pasakojimuose susijęs su tam tikru kultūrinio, religinio kontekstu (apie tai dar bus kalbama).

Atskirai vis dėlto reikėtų aptarti vaivorykštės vardą *linksmynė*. Jis nebūdingas žodinės kūrybos tekstams; bent jau Lietuvių tautosakos rankraštyne sukauptoje medžiagoje ir ją atspindinčiame Lietuvių pasakojamosios tautosakos kataloge jo aptikti neteko. Šitaip vaivorykštė pavadinta Teodoro Narbuto pateiktoje sakmėje apie pasaulinį tvaną ir po jo dievo Praamžiaus žmonėms pasiūstą „ramintoją vaivorykštę Linksmynę“. Taip pat *linksmynė* minima Liudviko Adomo Jucevičiaus (LM 1, p. 62; JR p. 76).

Žodis *linksmynė* asocijuojasi su rusų *падуга*, baltarusių *вясёлка*, ukrainiečių *веселка*. Manoma, kad žodis *падуга* yra kilęs iš *радога*, padaryto iš *радъ* ‘linksmas’⁹, *вясёлка* iš *вясёлы* ‘linksmas’, *веселка* kildintinas iš *веселии* ‘linksmas’. Lietuvių *linksmynė* siejama su žodžiu *linksmas*. *Linksmynė* nebūdinga ir šnekamajai kalbai. Be minėtų rašytinių šaltinių, šis žodis įrašytas dviejuose XIX a. pabaigos ir XX a. pirmosios pusės žodynuose (LKŽ VII, p. 542)¹⁰. Gali būti, kad lietuvių kalboje *linksmynė* atsirado dėl slavų kalbų įtakos kaip žodžių *падуга* ar *вясёлка* vertinys.

Taigi tokie vaivorykštės vardai, apibūdinimai užfiksuoti lietuvių tautosakoje. Jų kilmę atspindintys žodžiai išreiškia vaivorykštės kaip mitinio vaizdinio požymius: tiek nusakantys jos išvaizdą (lanko formą, spalvingumą, margumą), tiek

funkcijas (vandens siurbimą, santarvės įvedimą), sąsają su tam tikrais mitiniais personažais (Dievu, laume, smaku).

Mitologinį vaivorykštės kontekstą daugiausia atskleidžia jos ryšiai su tam tikrais mitiniais bei religiniais personažais, kurių vardai neretai figūruoja jos pavadinimuose, apibūdinimuose.

Kaip jau buvo minėta, vaivorykštė gali būti siejama su Dievu ir laikoma jo juosta:

Kai baigia lyt, tai atsiranda Dieva juosta. Jos vienas galas vienam ažeri, kitas – kitam. Tai raiškia, kad jau daugiau nelis (LTR 1791/22/).

Iš konteksto nėra aišku, koks dievas čia turimas omenyje. Kitose sakmėse, kuriose vaivorykštė vaizduojama kaip turinti ryšį su Dievu, šio gamtos elemento atsiradimas aiškinamas kaip potvynio pasekmė ir žmonėms Dievo parodytas ženklas, kad „patapo“ daugiau nebebus:

Iki patapo vaivorykštės nebuva, o po patapo atsirada ženklų, reiškiančių, kad Dievas daugiau žmonių neskandys (LTR 4152/60/).

Nu, tai dzigna yra po patapo. Reiškia, kaip buvo, tai jau daugiau nebus patapas jau. Tai yra tokis znokas, kad daugiau nebus patapas (LTR 4152/60/).

Legenda apie pasaulinį tvaną į lietuvių tautosaką atėjo iš krikščionybės – Senojo Testamento (Pr 6–9). Plačiai žinomoje legendoje pasakojama, kaip Dievas, užsirištinęs ant žmonių už blogus jų darbus, liepė vieninteliam teisiam vyrui Nojui pastatyti didelį laivą, į jį paimti savo šeimą ir visų gyvų padarų po patiną ir patele. Keturiasdešimt dienų ir naktų pliaupė lietus. Vanduo apsėmė visą žemę. Kai jis pradėjo slūgti, Nojaus laivas sustojo Ararato kalnuose. Vandeniui nusekus, Nojaus pasiūstas balandis grįžo nuo kranto su alyvmedžio lapu snape. Tada Nojus, Dievo palieptas, atidarė laivo vartus ir išleido visus gyvūnus, kad jie veistųsi ir daugintųsi. Po tvano Dievas parodė Nojui vaivorykštę kaip pažadą daugiau nebenaikinti nieko, kas gyva.

Ši legenda sakmėse pateikiama sutrumpinta – tik jos fragmentai, epizodai, liaudies pasakojimuose pagrindžiantys, aiškinantys vaivorykštės kilmę. Dievas (ir iš konteksto dažniausiai būna aišku, kad tai krikščioniškasis Dievas) pristatomas kaip vaivorykštės – tam tikro ženklo, turinčio spalvotos juostos pavidalą, siuntėjas. Dėl to vaivorykštė sakmėse ir markiruojama žodžių junginiu *Dievo juosta*.

Su Dievu vaivorykštė siejama ir latvių pasakojamojoje tautosakoje. Tik čia Dievas – vaivorykštės siuntėjas įtrauktas į kitokio turinio siužetą, kurio herojai – būdingieji mitiniai sakmių personažai. Vienoje tokio pobūdžio sakmių pasakojama, kad tais laikais, kai neseniai buvo sukurta žemė (*Sensenos laikos, kad Dievs vēl nesen bijis zemi radjīs*), Dievas buvo saulės valdovas, o velnias – lietaus. Velnias ėmęs siųsti į žemę dideles liūtis ir viesulus. Prasidėjo potvynis. Dievas norėjo nutraukti velnio siautėjimą, tačiau šis nieko nepaisė. Tada Dievas sumanė pasiųsti į žemę ryškius saulės spindulius, kad jie apakintų velnią. Saulės spinduliai skverbėsi pro lietaus debesis – šitaip atsiradusi vaivorykštė (LTT p. 43–44). Tad vaivorykštė yra Dievo siųstų saulės spindulių ir velnio dispozicijoje buvusio lietaus sąveikos rezultatas, dviejų opozicinių mitinių personažų kovos pasekmė.

Glaudus Dievo ryšys su vaivorykšte atspindi ir latvių sakmėje apie Dievą su kūjais. Kai Dievas pakelia vieną kūjį, atsiranda viena vaivorykštė, kai pakelia antrą – sušvinta antra vaivorykštė, o kai iškeliamas trečias kūjis, atsiranda trečia vaivorykštė, blankesnė už pirmas dvi (LTT p. 44). Kūjis tiek lietuvių, tiek latvių mitologijoje – griaustinio dievo atributas. Tiesa, šioje sakmėje nenurodoma, apie kokį dievą kalbama. Nepaisant to, dėmesio verta Dievo kūjo bei vaivorykštės sąsaja – tai, kad Dievui manipuluojant savo įrankiu – kūju atsiranda vaivorykštė, t. y. su meteorologija turintis ryšį reiškinys (plg. su Perkūnu, kuris mesdamas kirvuką sukelia žaibą ar griaustinį; žr. LTR 759/5/, 1640/128/). Tad latvių sakmėse atsiskleidžia tai, kad ne tik krikščionių religijos Dievas, kaip kad būdinga lietuvių tautosakai, bet ir mitopoetinės tradicijos Dievas galėjo būti susijęs su vaivorykšte.

Latvijoje žinoma sakmė apie vaivorykštę kaip apie paprasčiausią buitinį objektą. Pasakojama, kad vienas žmogus nudažė vežimo lanką septyniomis spalvomis. Važiuojant tasai lankas atrodė labai prašmatniai – spindėte spindėjo. Dievui nepatikusiai tokia puikybė, ir jis pritraukė išpuikėlio lanką prie dangaus; tas lankas tapo vaivorykšte (LTT p. 44). Tai, kad vaivorykštė gali būti daiktiškos prigimties, paliudyta ir vokiečių žodinėje kūryboje. Sakoma, kad visi pasigėrusieji žmonės turi tempti debesis, ir kaip tik vaivorykštė jiems yra vežimo rodiklis (HDA p. 588). Taigi vaivorykštė ne tik baltų, bet ir germanų tradicijoje siejama su vežimo dalimis. Skirtingos rūšies objektai gretinami išorinio jų požymio – formos atžvilgiu.

Kitas mitinis personažas, su kuriuo vaivorykštės vaizdinio santykis itin glaudus, yra laumė. Jau buvo minėta, kad vaivorykštė neretai vadinama laumės juosta (LTR 898/132/, 1300/315/, 1627/77/, 2514/129/, 3835/448/; LMD I 1002/236/; DSPSO 61; LKŽ VII, p. 190). Vaivorykštė – laumės atributas, jos aprangos dalis arba įrankis, kuriuo pasinaudodama laumė atlieka tam tikrus veiksmus. Šią mitinę būtybę su vaivorykšte suartina visų pirma tai, kad jos abi susijusios su vandenimis. Vaivorykšte vanduo traukiamas iš žemėje tyvuliuojančių telkinių į dangų, ten jis įgyja lietaus pavidalą ir vėl grįžta į žemę. Vandens traukėja, to nenutrūkstamo proceso laiduotoja būdavo įsivaizduojama esanti laumė:

Vaivorykštė tai yra laumės juosta, kurią laumė pratęsia į upes, ežerus ir traukia vandenį debesin, sudarydama lietų (LTR 1083/89/; žr. taip pat LTR 374c/1219/).

Pati laumės prigimtis daugiausia yra susijusi su vandenimis: sakmėse dažna jos buvimo vieta – prie vandens. Čia ji skalbia, daužo kultuve skalbinius, maudosi, šukuojasi (LMD 613/20/; LTR 1167/493/, 4056/48/, 1438/223/, 5083/107/). Skalbinimas – ypač būdinga laumės veikla. Vienoje sakmėje, aiškinančioje vaivorykštės atsiradimą, siejant tai su laumėmis, tos laumės ir apibūdinamos kaip skalbėjos:

Vieną kartą laumės skalbė baltinius, jų buvo visokių spalvų. Jos visus baltinius išdėjo ant pievos pažiūrėt. Tuo tarpu viena laumė liepė jiems pakilti aukštyn, ir tie baltiniai ant dangaus sudarė gražią, įvairių spalvų juostą. Todėl ją pavadino laumės juosta, arba vaivorykšte (LTR 1300/315/).

Pievoje laumių išdėlioti įvairiaspalviai baltiniai, pakilę aukštyn, pavirsta į „gražią, įvairių spalvų juostą“.

Kita laumių veiklos sritis, su kuria siejama vaivorykštės kilmė, – audimas. Laumės lietuvių tautosakoje neretai vaizduojamos kaip verpėjos, audėjos (LMDI 144/16/; LTR 499b/18/, 935/12/, 2989/340/, 3577/129, 130/, 3665/197/). Saktmėje apie vaivorykštės atsiradimą pasakojama, kad laumių išaustos juostos, panašiai kaip pirmiau aptartame tekste laumių išskalbti skalbiniai, pakyla į dangų:

Vieną kartą laumės audė juostas ir iškėlusios žiūrėjo, katros gražesnė. Ir štai pamatė, kad trečiosios laumės juosta pakilo ant dangaus. Ten ir dabar pasiliko (LTR1300/323/).

Vaivorykštės ir audinio ryšys užfiksuotas ne tik lietuvių, bet ir kai kuriose kitoje mitologinėse tradicijose. Sakysim, vienoje indėnų gentyje tikėta, kad vaivorykštė – tai audeklas, išaustas milžiniško voro, kuris nori pagauti saulę (HDA p. 590).

Užrašytas vienas saktmės variantas, kur teigiama, kad vaivorykštė atsiradusi iš laumės pamestos juostos:

Vaivorykštė atsirado šitaip. Sako, laumę vijęs raganius. Laumė bėgdama pametus sava juostą, tai kai pa letaus – ir pasimata juosta (LTR1870/35/).

Vaivorykštė čia laikoma laumės juosta todėl, kad ji buvusi šios mitinės būtybės dispozicijoje, matyt, kaip jos aprangos detalė. Juostą laumė pameta bėgdama nuo raganiaus. Laumės ir raganiaus sąsaja lietuvių pasakojamajai tautosakai nebūdinga. Žinomi laumės ryšiai su velniu, Perkūnu ir tiesiog su paprastu kaimo bernu (LTR 1722/195/, 4941/221, 440/, 1255/254/, 1550/486, 505/, 1579/195/; JR p. 75–76). Gali būti, kad aptariamoje saktmėje raganius yra kokio nors kito personažo substitutas.

Dar vienas tautosakos tekstas, kuriame kalbama apie laumę ir jos juostą – vaivorykštę, yra pateiktas L. A. Jucevičiaus:

Laumė tai buvusi stebuklingo gražumo deivė, ji gyvenusi debesyse. Ką ji globojusi – apie tai žmonių kalbos nieko nepasako. O jos istorija buvusi tokia: sėdėdama savo deimantinėje krasėje, pamačiusi kartą vieną dailų vaikną ant žemės ir, išskleidusi savo juostą (vaivorykštę), nusileidusi pas jį. To pasimatymo vaisius buvęs toks, jog dievaitė pagimdžiusi sūnų, vardu Meilų. Sūnų tą auklėjusi viena žiniuonė Vilijos pakrantėje. Motina tris kartus dienoje nužengdavusi iš dangaus ir penėdavusi jį savo krūtims; šitaip trukę keletą mėnesių, kol vyriausiasis dievas susekęs, kame Laumė laikanti paslėpusi savo ir žemės vyro meilės vaisių, o tada stvėręs jį už kojų ir bloškęs virš pačių aukščiausių debesų ir tenai, sietyne, davęs jam žvaigždžių tarpe vietą. Pačiai dievaitei jis nupjovęs krūtis ir, sukapojęs į smulkius gabalėlius, išsėjęs jas po visą žemę. Todėl tad mūsų liaudis akmenėlius, žinomus mineralogijoje belemnitų ar perkūno strėlių vardu, vadina Laumės papais. Vaivorykštę prūsai ir žemaičiai taip pat vadina Laumės juosta (JR p. 75–76).

Tiesa, kai kurių autorių abejojama šio kūrinio autentiškumu. Tokia kritiška pozicija buvo išreikšta Meilės Lukšienės ir Zenono Slaviūno L. A. Jucevičiaus „Raštų“ (1959) komentaruose. Juose konstatuojama, kad panašaus padavimo apie laumę lietuvių tautosakoje nerasta (JR p. 622). Jono Vaiškūno nuomone, toks teksto autentiškumo vertinimas yra hiperkritiškas ir nėra pakankamai pagrįstas¹¹. Kvestionuojant šio naratyvo autentiškumo problemą tenka pripažinti, kad jame yra autorinių elementų. Kūrinys galėjo būti papildytas paties L. A. Jucevičiaus sugalvotomis detalėmis gana laisvai jį atpasakojant ir tokiu būdu pateikiant iš dalies liaudišką, iš dalies

autorinę pasakojimo versiją. Vis dėlto šio siužeto pagrindiniai semantinės struktūros komponentai ir tam tikri jų santykiai yra paliudyti kitų lietuvių žodinės kūrybos naratyvų. Tai: laumės ir vaivorykštės ryšys, laumės ir „žemės vaikino“ meilės, laumės kūdikio motyvai, laumės ir „vyriausiojo dievo“ (čia, reikia manyti, Perkūno) artimas santykis. Tad šio siužeto sudėtinės dalys gal ir ne visos yra autentiškos, bet jo semantinės struktūros branduolys yra susijęs su lietuvių mitologine tradicija. Be to, svarbu pažymėti, kad aptariamo teksto folklorinį pamatą paliudija rastas dar vienas panašaus turinio padavimas. Jis buvo užrašytas ir pirmą kartą paskelbtas žinomo tautosakos rinkėjo, kraštotyrininko Balio Buračo:

Žemaitijoje, netoli Kuršėnų, yra Laumakių balos, kuriose seniau irgi gyvenusios jaunos, gražios laumės, o čia pat, Kipšų dvare, bastęsis kipšų, arba velnių, karaliūnas. Jaunos laumutės, įsimylėjusios kipšų karaliūną, viliodavo jį padebesiuose patiesusios gražią juostą, kurią ir visi Kipšų dvarelį darbininkai matydavę tysant iš Laumakių raisto. Kartą dangaus deivalis Perkūnalis supykęs nepermdaujamai ir trenkęs iš padebesio į laumių raistą. Tuomet galą gavo karaliūnas Kipšas ir jo mylimoji Laumė. Kipšo liko tik širdis, kuri ir dabar ten tebėra akmeniui pavirtusi. Kipšo būta didoko, nes jo suakmenėjusi širdis, stovinti Laumių raiste, ant Velnio pylimo, yra dviejų metrų aukščio¹².

Nekyla abejonų, kad L. A. Jucevičiaus ir B. Buračo užrašyti padavimai yra du to paties siužeto variantai. Apie Laumakius, kurie minimi B. Buračo pateiktame padavimo variante, yra žinomas ir kito siužeto tipo padavimas (KbPK 6b). Jame pasakojama apie kipšo meilę laumei, ir kaip jis lankydavęs ją būtent Laumakiuose (LTR 4941/205, 221, 440/, 4944/281/). Tad Laumakiai siejami su laume ir kipšu ne viename folkloriniame naratyve. Tai irgi patvirtina B. Buračo, o iš dalies ir L. A. Jucevičiaus užrašytų padavimų tikrumą.

L. A. Jucevičiaus variante kalbama apie laumės ir „žemės vaikino“, B. Buračo tekste – apie laumės ir chtoninės būtybės kipšo meilės ryšius. Pirmuoju atveju laumė nubaudžiama vardu neįvardyto „vyriausiojo dievo“, sukąpusio jos krūtis į gabalėlius, kurie virsta belemnitais – „laumės papais“, antruoju atveju įsimylėjęliai baudžiami „deivalio Perkūnialio“, nutrenkusio laumę ir jos mylimąją, o kipšo širdį pavertusio dideliu – dviejų metrų aukščio akmeniui. Tad abiejuose padavimo variantuose pasikartoja panašios struktūros siužetinė schema su šiek tiek varijuojančiais jos elementais.

Aptariamame padavime, atstovaujames dviejų variantų, pirmiausia šiuo atveju domina tai, kas yra pasakyta apie vaivorykštę ir jos santykį su laume. Vaivorykštė šiuose tekstuose laikoma laumės juosta, būtybės, gyvenusios debesyse / padebesiuose, atributu. Juosta laumei yra priemonė susisiekti su mylimuoju. Laumė / jaunos laumutės, pamačiusi žemėje dailų vaikiną / kipšų karaliūną, išskleidusi patiesdavo savo juostą – vaivorykštę ir nusileisdavo pas mylimąją / viliodavo kipšų karaliūną. Vadinas, vaivorykštė padėdavusi laumei ar jaunoms laumutėms, esančioms debesyse ar padebesiuose, pasiekti žemės būtybę. Matyt, įsivaizduota, kad vaivorykštė jungusi dangų su žeme. Vaivorykštės kaip dangaus ir žemės tarpininkės funkcija yra paliudyta ir kitos pasakojamosios tautosakos medžiagos (apie tai dar bus kalbama).

L. A. Jucevičius vaivorykštę sieja su laume dar vienoje veikalo „Litva“ (1846) vietoje ir kiek kitokiame, nei ką tik buvo nagrinėta, kontekste. Autoriaus teigimu,

vaivorykštė gali būti vadinama linksmyne. Šis vaivorykštės vardas L. A. Jucevičiaus siejamas su laume ir aiškinamas kaip tam tikro jos būdo (tai „pikta suvedžiojoja, moterų nepastovumo dievaitė“ – JR p. 76) apibendrinta charakteristika: „Jos [laumės – N. L.] juosta todėl esanti vadinama linksmyne, kad ji turinti ypatybę linksminti vargšus žmones; ji žėrinti vien iš tolo mirtingųjų akims, o kai prieini artyn – tuojau dingstanti. O argi tai nėra visų mūsų apgaulingų lūkesčių, visų gražiausių, vaivorykštės spalvomis žėrinčių mūsų vilčių paveikslas?!..“ (ten pat). Šitokia vaivorykštės interpretacija – kaip apgaulingų lūkesčių, gražiausių vilčių įvaizdžio – lietuvių tautosakai nėra būdinga.

Taigi vaivorykštė galėjo būti įsivaizduojama kaip su laumės veikla, jos padariniais susijęs objektas (išskalbti baltiniai, išausta juosta, kurie pakyla į dangų) ir, matyt, kaip šios būtybės aprangos detalė, kaip priemonė, leidžianti laumei sutraukti vandenį iš žemėje esančių vandens telkinių į dangų, galiausiai – kaip tiltas, kuriuo laumė nužengia iš dangaus į žemę. Vaivorykštę su laume sieja ryški šių abiejų vaizdinių su vandenimis susijusi prigimtis ir tai, kad jos abi palaiko ryšį su mitinio pasaulio sferomis – žeme ir dangumi. Vaivorykštė gali būti laikoma laumės metonimijs, jos prigimtį atspindinčia ir šią būtybę reprezentuojančia detale.

Dar vienas mitinis personažas, su kuriuo vaivorykštė buvo tiesiog identifikuojama, yra smakas:

Laumės juosta yra smakas, jis traukia visus galus, bet šventas Jurgis jį prilaiko. Jis turi devynias galvas ir traukia per jas vandenį ir kas papuolė įtraukia (LTR 374c/1219/).

Nu, sakydavo seniau, vaivorykštė – vadinasi, smakas. Sako: ana smakas. Nugi, sako, smakas tai velnias, sako, iš marių vandenį traukia, – tep sakydavo (LTR 5115/10/).

Pirmojoje sakmėje vaivorykštė (laumės juosta) pavaizduota kaip smakas su devyniomis galvomis, traukiantis jomis vandenį ir visa, kas pakliūva. Užsimenama ir apie smako priešininką – šventą Jurgį, kuris čia, skirtingai nei lietuvių pasakose (LTR 3108/42/, 1783/30/, 3108/42/) ar ikonografijoje, ne kaunasi su šia pabaisa ir ją nudobia, o tik ją „prilaiko“, matyt, sulauko, pristabdo. Lietuvių stebuklinėse pasakose slibinas dažnai vadinamas *smaku*. Pasakose jo pakaitas gali būti velnias (LTR 2941/5, 3414/48/, 4151/15/). Tad antrojoje čia cituotoje sakmėje smakas apibūdinamas kaip velnias neatsitiktinai.

Smaką su vaivorykste sieja visų pirma jų glaudūs santykiai su vandens stichija. Slibinas neretai vaizduojamas kaip vandens gyvūnas, būdinga jo buvimo vieta – dideli vandens telkiniai. Iš jų – jūros, marių – smakas atplaukia į kautynių vietą žemėje, kur jo laukia priešininkas (LTR 260/125/, 461/67/, 1125/73/, 2134/3/, 3241/139/; žr. taip pat kitus AT 300 variantus). Nukirtus smakui galvas, „kažne iš kur radosi vanduo, kur tik žiūrint vis upeliai bėgo“ (LMD I 492/3a/). Nukovus smaką, galįs kilti net didelis tvanas (LTR 1038/161/). Smakas pasižymi ambivalentiška prigimtimi: ryšiu ne tik su vandeniu, bet ir su ugnimi, pasirodo ne tik kaip chtoninis gyvūnas, roplys, gyvatė, bet ir skrendantis tarsi paukštis, su sparnais (LTR 1884/113/, 2145/285/, 3109/76/, 4562/41/). Tad smakas, kaip ir vaivorykštė, siejasi tiek su žemės ir vandens sfera, tiek su dangumi. Smakas, vandens pasaulio atstovas, matyt, dėl jo ryšio su opoziciniais mitinio pasaulio lygmenimis galėjo būti tuo objektu, kuris laidavo vandens judėjimą

tarp žemės ir dangaus. Šią funkciją ir atliko smakas – vaivorykštė, įsivaizduota kaip smako pavidalo būtybė.

Vaivorykštės kaip drakono, gyvatės vaizdinys yra žinomas pasaulio tautų mituose. Gyvatė išvelgiama vaivorykštėje Šiaurės ir Pietų Amerikos indėnų, Australijos aborigenų, dahomėjiečių ir jų kaimynų Vakarų Afrikoje, senovės persų (FWSD p. 922). Australų gyvatės kaip vaivorykštės vaizdiniu išreiškiamas tikėjimas, kad egzistuojanti vandens dvasia, gyvatė pabaisa. Toji australų vaivorykštė asocijuodavosi su lietumi ir vaisingumo magija (MS p. 462). Kinai vaivorykštę įsivaizdavo kaip lanku sulenktą drakoną (MNM I, p. 654).

Krikščionybės tradicijos kontekste vaivorykštė siejama ne tik su bibliiniu Dievu, bet ir su tokiais šios religijos personažais kaip Adomas ir Ieva. Tai iliustruoja du sakmės variantai (LTR 2281/10, 11/). Vaivorykštė juose laikoma Adomo ir Ievos juosta:

Kai dievas išvare Adomų ir Ievų iš rojaus, tai atajeme iš jų rūbus ir juostas, katram pasijuosusi nešiodava. A potam, kai buvo patapas, tai visi žmonės prigėra, a lika tik vienas Nuojus. Dievui paiškadija žmonių, ir nurakavoja daugiau takias karones nebedaryt. Kad natranti žmones vierytų ja žodžiam, pakabina un dungaus Adomo ir Ievas juostas, katras ir parodo kai kadu svietai (LTR 2281/10/).

Adomo ir Ievos ištrėmimo iš rojaus motyvas sakmėje sujungiamas su pasakojimu apie pasaulinį tvaną, išvelgiant ryšį tarp pirmųjų žmonių nuodėmės ir visos žmonijos degradavimo. Adomui ir Ievai suteikiamas juostos atributas ir ją siejant su šiais personažais paaiškinamas vaivorykštės atsiradimas.

Antrame aptariamose tematikos variante posakis *Adomo ir Ievos juosta* randamas tik pirmame teksto sakinyje. Čia teigiama: *Adoma ir Ievos juosta (vaivorykštė) traukia debesin undeni*. Šis teiginys šliejamas prie folklorinio siužeto apie tos juostos traukiamąją galią ir apie tai, kaip toji juosta (tarsi *triūba*) pritraukia vandenį ir net bobą, velėjusią ežere drabužius (LTR 2281/11/).

Folkloriniuose naratyvuose atsiskleidžia ne tik regima ir įsivaizduojama vaivorykštės išvaizda, santykiai su mitinėmis būtybėmis, bet ir jos atliekami veiksmai, kurie apibūdina vaivorykštės kaip mitinio vaizdinio funkcijas. Mitologemos charakteristika šiuo aspektu leidžia geriau suvokti ir atkurti jos prasmę. Apie vaivorykštės vykdomas akcijas šiek tiek buvo kalbėta, o dabar jos bus aptartos detaliau.

Pagrindinis vaivorykštę apibūdinantis jos atliekamas veiksmas – vandens traukimas iš žemėje esančių vandens telkinių (ežerų, upių, marių) į dangų – į debesis, kur jis virsta lietumi ir kaip lietaus lašai vėl grįžta į žemę. Šitai, įgyjant vandeniui tik skirtingą pavidalą, vyksta nuolatinis – cikliškas vandens judėjimas, ir tasai ratu vykstantis procesas sujungia žemę ir dangų:

Laumės juosta geria vandenį iš ežerų ir upių. Be tos juostos debesiai pristigtų vandens, ir mes neturėtum lietaus. Kada laumės juosta siurbia vandenį, tai vanduo net ūžia (LTR 898/132/).

Vaivorykštės veiksmai nusakomi veiksmažodžiais *gerti*, *siurbti*, *sriaubti*, *traukti*, *imti* (LTR 898/132/, 1627/177/, 1158/276/, 4310/173/; LKŽ XIII, p. 940). Kartais ji apibūdinama kaip gyva tą vandenį traukianti būtybė. Toji būtybė galinti būti laumė arba smakas:

Matas, kumet mėlyna geltona unt dangaus – laumės ir vadin. Anos vandenį traukė (LTR 3783/1976/).

Laumė vandenį traukia (LKŽ VII, p. 190).

Laumės juosta yra smakas, jis traukia visus galus <...> (LTR 374c/1219/).

Latvių sakmėse vaivorykštė įsivaizduojama kaip žvėris, geriantis iš upės ar ežero:

Vecie teic: Varavīksne dzerot kā kāds zvērs pie upes vai ezera (LTT p. 45). [‘Senieji sako, kad vaivorykštė kaip koks žvėris geria prie upės ar ežero.’]

Lietuvių laumė, smakas, latvių žvėris – personifikuotos vaivorykštės pavidalai.

Kai kuriose sakmėse išryškkinamas vaivorykštės kaip lietaus laiduotojos vaidmuo:

Dar jis (vyro senelis Adomėnas) sakydavęs, kad laumės juostos siurbia iš ežerų ir upių vandenį, papildo debesius vandeniui, kad paskui jie vėl galėtų lašus barstyti ant žemės. Be lietaus būtų visiems labai blogai (LTR 1627/177/; žr. taip pat LTR 1484/112/).

Vaivorykštei iš marių į lanką paėmus vandens, net dvi savaites gali lyti:

Iš marų, iš marų jima vandenį. Ir prijima pilnų itų lankų. Ir tadų jau – dvi kokias nedėlias – lyja lietus (LTR 4310/173/).

Tad pabrėžiamas vaivorykštės ryšys tiek su žemės, tiek su dangaus vandenimis. Vaivorykštė – tarpininkė, skirtingų mitinio pasaulio sferų vandenų jungėja.

Vaivorykštės kaip vandens siurbėjos motyvas žinomas ir rytų slavų folklore. Rusai vaivorykštę įsivaizdavo kaip geriančią iš ežerų, upių ir šulinių vandenį, kuris paskui lietaus pavidalu buvo siunčiamas atgal į žemę. Charkovo gubernijoje kadaise buvo pasakojama, kad vaivorykštė – tai vamzdis, vienu galu liečiantis dangų, o kitą nuleidęs į šulinį¹³. Baltarusių irgi kalbama, kaip vaivorykštė geria vandenį iš upės (SBN p. 49).

Lietuvių tautosakoje apie vaivorykštę sakoma, kad ji su vandens telkinių vandeniui gali susiurbti ir tai, kas jame ar šalia jo būna. Vienas vaivorykštės įtraukiamų objektų yra žuvis:

Ji [orarykštė – *N. L.*] sugeria vandenį. Ji sugeria ir mažas žuvelės <...> (LTR 1539/29/).

Vienoje latvių sakmėje taip pat kalbama apie vaivorykštės kartu su vandens telkinio vandeniui įtraukiamas žuvis:

<...> Varavīksna, sūcot ūdeni, uzsūc visu to, kas ir ūdenī, sevišķi zivis. Ja parādās Varavīksna, tad zivis glābjas tuvāk pie dibena (LTT p. 45). [‘Vaivorykštė, siurbdama vandenį, susiurbia viską, kas yra vandenyje, ypač žuvis. Kai pasirodo vaivorykštė, žuvis mėgina gelbėtis, stengdamosi būti palei dugną.’]

Vaivorykštės įtraukiamo vandens su žuvimis siužetas randamas ir vokiečių tautosakoje (HDA p. 586–587).

Tačiau vaivorykštės traukiamoji galia tuo neapsiriboja – ji galinti įtraukti net gyvulius ir žmones:

Drignė pasidaro po didelio lietaus, ir paskui debesiai traukia undenį šituo drigni; ir kai pritraukia daug undenio, tadų vėl lyja. Ir jos reikia saugotis: kai ji traukia undenį katroj vietoj, sutraukia gyvulius ir žmones (LTR 1484/112/).

Kai kuriose saktmėse konkretinama, nurodoma, koks gyvulys įtraukiamas. Tai gali būti avinukas, veršis, ožkos (kartais drauge įsiurbiamas ir piemuos):

Drigne – vaivorykštė. Saka, traukia undenį iš upes ir iš ežera. Gane netoli nuo ežera tes Keležeriais gyvulius, ir ištrauke aviniokų – intrauke aviniokų drignen, o paskui kelintam lauki tų aviniokų išlija, ir gyvų (LTR 4759/433/; žr. taip pat LTR 2378/197/).

Piemuo lauki gane veršius, tai triaublė (vaivorykštė) sutrauke veršį. Rada veršį išmestų kitoj pusaj ežera (LTR 2378/197/).

<...> Vaivorykštė traukia iš ežerų ir upių vandenį į debesis, kada juose vandens sumažėja. Kartais gali įtraukti medžius, gyvulius ir žmones. Kartą buvo įtraukusi piemenį ir tris jo ožkas (LTR 1167/433/).

Žinoma ir latvių sakmių siužetų apie vaivorykštės pritraukiamą gyvulį. Viena me jų pasakojama, kad kartą pavakary, piemenims ganant gyvulius, prie ežero pasirodė vaivorykštė, įmerkė savo vieną galą į ežerą ir ėmė traukti vandenį. Piemenys stebėdamiesi žiūrėjo, kaip vanduo vaivorykštė kilo aukštyn į debesis. Jiems nepastebėjus, prie vaivorykštės prisiartinavo avinas, o šioji ir įsiurbė jį. Tik gyvuliui ėmus kilti aukštyn prie debesų, visa tai pastebėjo piemenys. Nusigandę jie parbėgo į namus ir papasakojo apie įvykį. Piemenims buvo uždrausta leisti gyvulius prie ežero tuo metu, kai vaivorykštė iš jo geria vandenį (LTT p. 45).

Kitoje latvių saktmėje kalbama apie vaivorykštės kartu su vandeniu įsiurbtą papupyje besiganusią karvę. Netrukus pradėjo smarkiai lyti, ir kartu su lietumi iškritę karvės kaulai. Jos mėsa vaivorykštė buvo suvalgiusi (ten pat). Saktmėje vaivorykštė atsiskleidžia ne tik kaip vandens siurbėja, bet ir kaip smagi valgytoja, tiesiog rajūnė. Beje, tai ir viena žodžio *smakas*, kuriuo gali būti pavadinama lietuvių vaivorykštė, reikšmių (žr. LKŽ XIII, p. 94–95).

Įsivaizdavimas, kad vaivorykštė gali įtraukti gyvulius, ir dargi su žmonėmis, žinomas ir vokiečių folklore. Vienoje saktmėje teigiama, kad kartą piemuos nustebežs žiūrėjo, kaip vaivorykštė traukia vandenį. Jis nuginė bandą į slėnį prie upės, kur drauge su gyvuliais buvo įsiurbtas ir liko amžinai ganyti avis danguje (HDA p. 587).

Iš viso reiktų pažymėti, kad vaivorykštės, traukiančios į viršų viską, kas pasitaiko ties jos galais, motyvas yra paplitęs Europoje gana plačiai: žinomas rytų, vakarų ir pietų slavų tautoms, vokiečiams, vengrams. Dar graikai ir romėnai kalbėjo apie geriančią vaivorykštę¹⁴ (HDA p. 586). Tad vaivorykštės kaip traukėjos, siurbėjos traktuotė yra gerai žinoma Europos tautų mitologinėse tradicijose.

Jau buvo užsiminta apie dar vieną vaivorykštės įtraukiamą objektą – žmogų. Vaivorykštės paveikiami visų pirma tie žmonės, kurie būna arti vandens telkinių, nes kaip tik ten dažniausiai ir pasirodanti vaivorykštė. Todėl jos auka visų pirma galinti būti skalbėja:

<...> Rozų boba velėja rūbus ažeri. Tuo česu nuslaide kaip narakiai (lyg tyčia) tokia triūba iš dungaus ir tik vurr... ir sutrauke bobų debesin su visu žlugčiu. A baisybe debesy undenia, kaip ažeras! Kurgi tau bus boba gyva – prigėra. Ku nugrimzda un dugnia, tai dugnys nebedaturėja ir trūka, a boba išlake žemyn. Lėke lėke, lėke lėke... ir kaip laks stačiai kaminan, kaminu – gryčian, gryčiaj – lovan (dūminių senų gryčių kaminas – skylė lubose ir stoge). Ir randa diedas bobų lovaj, matai, sava gryčian patropija nulėkte (LTR 2281/11/).

Panašaus turinio latvių sakmėje kalbama apie paežerėje velėjusią moterį, su kuria buvęs ir jos vaikas. Skalbėja nekreipusi dėmesio į danguje pasirodžiusią vaivorykštę. Ši įmerkė vieną galą į ežerą, ir aiškiai buvo matyti, kaip vaivorykštė į viršų kyla vanduo. Čia vaikelis suklykęs ir dingęs vaivorykštėje. Tačiau kai moteris išsigandusi grįžo namo, savo sūnų ji rado sveiką ir gyvą. Pasirodo, jis su lietumi iškrito žemėn (LTT p. 45–46).

Ir lietuvių, ir latvių sakmėse žmogus, įtrauktas vaivorykštės, paprastai vienokiu ar kitokiu būdu grįžta į žemę. Vaivorykštės įsiurbiamos būtybės motyvas asocijuojasi su sakmių siužetu apie mėnulio pritraukiamą žmogų, tuo paaiškinant šiame dangaus kūne matomų kontūrų etiologiją (LTR 1293/180a/, 2281/6/). Ypač būdingas mėnulio pritraukiamas objektas – mergina, su naščiais ir kibiraisėjusi vandens (LTR 1069/26/, 1083/167/, 2083/852/). Užfiksuotas panašaus turinio su vaivorykšte susijęs sakmės siužetas, kuriame kalbama apie šios gamtos realijos pagautą merginą,ėjusią vandens į upę:

Senuovieje žmonis kalbiedava, kad vaivuorykšti nusileidžia į kuokią nuors upį, į vandenius prisisemti sau atsargų vandens. Ir vieną kartą iš namų išieja mergaite vandens į upį, uo kaip tik vaivuorykštis buvęs nusileidęs. Ji su mediniais kibiriukais nuvieja ir į tą vietą, kur buva nusileidęs vaivuorykštis. I negriža į namus. Tada visi namiškiai spieji ir ieškoji juos – niekur nerado nei kibiriukų, nei juos pačius. Visi spieji, kad pagava vaivuorykšti. Dabar saka, vaivuorykšte yra įvairiaspalvi, kaip tik mergaitės sijuonas kada. Išieji su tuo sijuonu tuokiu įvairiaspalviu – daba matuos vaivuorykšti (LTR 5031/25/; žr. taip pat LTR 1158/217/).

Čia vaivorykštės įtraukta mergina į žemę negrižta, jos įvairiaspalvis sijonas matyti danguje – vaivorykštėje kaip šio gamtos reiškinių regimąjį pavidalą išreiškiantis ženklas. Panašaus turinio latvių sakmėje vaivorykštės įtraukta mergina taip pat pradingsta visam laikui:

Kādu reizi meita gājusi lieta laikā uz aku pēc ūdens. Lai gan skaidri varējis redzēt, ka akā esot bijis iemērķts Varavīksnes gals, tomēr meita nebaidījusies un gājusi vien. Bet, kā gājusi, tā atpakaļ vairs arī neatnākusi – Varavīksne uzrāvusi debesīs. Vēlāk gan kāšus un vienu spaini atraduši to pašu māju ganībās, bet meita kā pazudusi, tā pazudusi.

Šādu māņticību ir centušies izmantot daži veikli cilvēki (LTT p. 46). [‘Vieną kartą mergina ėjo vandens į šulinį lietui lyjant. Nors buvo aiškiai matyti, kad į šulinį įmerkta vaivorykštės galas, mergina nebijojo ir drąsiai nuėjo. Tačiau nuėjusi nebesugrižo. Vaivorykštė ją užtraukė į dangų. Vėliau tik naščius ir kibirą radę tų namų ganyklose. Bet mergina kaip dingo, taip dingo. Šituo prietaru stengdavosi pasinaudoti kai kurie sukti žmonės.’]

Šitai mergina, einanti vandens, tampa pavaldi su vandenimis ir dangumi susijusiai gamtos realijai – vaivorykštei.

Vaivorykštė traukia ne tik moteriškos, bet ir vyriškos lyties būtybes. Žinomas sakmės siužetas apie vyrą, su darbo įrankiu – kirviu patekusį į vaivorykštės traukos lauką:

Vaivorykštė atsiranda iš šaltinių. Ji traukia nuo žemės vandenį į debesis. Eiti prie vaivorykštės artyn negalima: gali įtraukti. Vieną kartą vos neįtraukė žmogaus. Žmogus vos beišlaikė į šermukšnio šakas įsikibęs. Kirvį, kurį nešėsi, įtraukė. Kitą dieną tas kirvis už kelių jorstų su lytumu nukrito (LTR 1167/632/).

Kirvis nukrinta į žemę kartu su lietumi. Šio personažo kirvis primena mitinį vaizdinį, vadinamąjį Perkūno kirvelį, kuris taip pat, kaip liudija tikėjimai, galįs nukristi iš dangaus (LTR 1552/224/, 1640/128/). Nors tai gana tolimos analogijos, vis dėlto tarp šių objektų keliamų asociacijų išvelgiama tam tikra sąsaja.

Tokie tat yra vaivorykštės įtraukiami objektai – vanduo iš žemėje esančių vandens telkinių, o kartu su juo ir žuvys, taip pat prie upių, ežerų, kur nusileisdavęs vaivorykštės galas, būdavusios būtybės – gyvuliai ir žmonės. Matyt, tikėta nepaprasta vaivorykštės galia, jos stipriu poveikiu žemės padarams.

Daugelio tautų mitologinėse tradicijose vaivorykštė yra tiltas, jungiantis dangų ir žemę (FWSD p. 922). Tipiškas tokio tilto pavyzdys – germanų vaivorykštė Bifriost, kuri jungė dvi mitinio pasaulio sferas – Asgardą, dievų gyvenamąją vietą, ir Midgardą, tai yra pasaulio vidurį, kuriuo laikyta žmonių apgyventa žemė. Kasdienasai jodavę per šį tiltą į savo susirinkimų vietą prie Urd šaltinio¹⁵.

Lietuvių pasakojamojoje tautosakoje neaptikta vaivorykštės kaip tilto, tiesiogine to žodžio prasme, realijos. Tačiau iš kai kurių sakmių galima spręsti apie vaivorykštės kaip tarpininkės, gamtos objektų ar mitinio pasaulio sferų jungėjos vaidmenį, o tai asocijuojasi su mitinio tilto atliekama funkcija. Ši vaivorykštės bruožą atskleidžia tos sakmės, kuriose kalbama apie vaivorykštę – vandens siurbėją iš žemėje esančių telkinių į dangų:

Vaivorykštė kada an dangaus atsiranda, tai žinok, kad bus lietaus, nes ji iš marių vandens in debesį traukia (LTR 1159/380/).

Iš vandens trauk į debesį vandenį, kiti sakydavo – dievo jūsta (LTR 1158/276/).

Vaivorykštė čia yra tarsi kelias vandenims iš marių ir kitų vandens telkinių į debesis, kur tas vanduo virsta lietumi.

Tai, kad vaivorykštė sieja dangų su žeme, taip pat patvirtina toks teiginys: *Matai, jas [vaivorykštės – N. L.] abu galai siekia dungaus ir žemės kraštus* (LTR 1081/71/).

Komentuojant vaivorykštės kaip mediatoriaus funkciją, būtų galima priminti jau aptartą L. A. Jucevičiaus „Raštuose“ paskelbtą sakmę apie laumę, gyvenusią debesyse ir pamilusią dailų žemės vaikną. Į žemę laumė čia nusileidžia kaip tik vaivorykšte: *išskleidusi [laumė – N. L.] savo juostą (vaivorykštę), nusileidusi pas jį [vaikną – N. L.]* (JR p. 76). Panaši vaivorykštės prasmė – kaip tilto, sujungiančio mylimuosius ir skirtingas mitinio pasaulio sferas, – aptinkama rusų liaudies kūryboje. Pasakojama apie gražuolę caraitę, debesų nimfą, kuri įsimyli viliotoją, vardu Zmiej Gorynyč (*Змей Горыныч*). Tačiau jie negali susitikti, nes yra skiriami plačios ugnies upės. Tada caraitė gauna stebuklingą rankšluostį, jį meta, ir tą pat minutę rankšluostis virsta gražiu aukštu tiltu (vaivorykšte) per upę¹⁶. Beje, pati siužetinė šio naratyvo schema artima L. A. Jucevičiaus pateikto padavimo semantinei struktūrai. Tai būtų dar vienas argumentas, paremiantis svarstyto kūrinio, paskelbto L. A. Jucevičiaus rinkinyje, folklorinę prigimtį.

Apie vaivorykštės jungiamąjį vaidmenį galima spręsti iš jos, kaip juostos, pavidalo. Kaip minėta, neretai ji ir vadinama juosta, t. y. *Dievo juosta, laumės juosta* (LTR 1158/276/, 898/132/, 1300/315/). Kai kuriose sakmėse kalbama, kad toji juosta galinti sieti, jungti įvairius gamtos objektus:

Jos vienas galas vienam ažeri, kitas – kitam. Tai raiškia, kad jau daugiau nelis (LTR 1791/22/).

<...> jis [Dievas – *N. L.*] parodė juostą, kuri debesis sujungia <...> (LTR 1585/104/).

Kai vanduo pradėjo slūgt, ji [vaivorykštė – *N. L.*] apjuosė visą pasaulį (LTR 1181/113/).

Vaivorykštė jungianti ne tik dangų ir žemę, bet ir du ežerus (chtoniškame lygmenyje) arba debesis (dangaus sferoje), net visą pasaulį. Tad vaivorykštės, kaip tarpininkės, jungėjos, tarsi juostos, juosiančios, siejančios gamtos realijas, mitinio pasaulio sferas, funkcija, nors ir nelabai raiškiai, bet vis dėlto atsiskleidžia lietuvių pasakojamojoje tautosakoje.

Vaivorykštė kaip aukštai kotiruojamą mitinio pasaulio vertybę apibūdina jos ryšys su sakralumo sfera. Šio gamtos reiškinių atžvilgiu reikėjo būti pagarbiam ir laikytis tam tikro atstumo. Tos numinozinės pagarbos ir nuostabos apraiškas atspindi čia analizuoti liaudies tikėjimai apie nepaprastą vaivorykštės galią, jos antgamtinį poveikį žmogui. Vaivorykštės sakralumo pažymiu laikytinas ir tikėjimuose išreikštas draudimas, kad į vaivorykštę negalima rodyti pirštu: *Į orarykštę negalima rodyti su pirštu* (LTR 1539/29/). Kaip žinoma, toks tabu galiojo ir saulės, mėnulio, žaibo atžvilgiu (LMD I 1063/1351/; LTR 1542/2/, 1300/46/, 1315/188/, 763/37/). Vokiečių tikėjimuose taip pat nurodoma, kad į vaivorykštę neleistina rodyti pirštu, nes ji pati esanti *Dievas* arba *Dievo kūrinys*. Rodymas į vaivorykštę pirštu būtų jos profanavimas. Silezijoje sakoma, kad jeigu būtų nepaisoma šio tabu, pirštas sunyktų, o Harce tikėta, kad Dievas už tai nubastų. Austrų įsivaizduota, kad tuo atveju į pirštą įlįstų kirminas. Panašus tikėjimas žinomas Indijoje ir Kinijoje (HDA p. 592). Kai kurių indėnų genčių taip pat manyta, kad į vaivorykštę negalima rodyti pirštu (FWSD p. 922). Visa tai liudija pagarbą vaivorykštei kaip su kitu pasauliu – anapusybe susijusiai vertybei. Dėl šios priežasties aptariamas gamtos reiškinys saugotas nuo profaniškumo, kad nebūtų jo pažeistas ar sunaikintas.

Jau buvo kalbėta, kad vaivorykštės tema lietuvių tautosakoje įtraukiama ir į biblinę legendos apie pasaulinį tvaną siužetą, kuris gana populiarus sakmėse. Kaip žinoma iš Senojo Testamento, po tvano, kuriuo buvo baudžiami žmonės už jų blogus darbus, Dievas parodė Nojui (jo perspėtam teisuoliui, pasistačiusiam laivą ir išgelbėjusiam nuo potvynio gyvulius, žvėris ir paukščius) vaivorykštę danguje kaip pažadą nebenaikinti nieko, kas gyva (Pr. 9). Liaudies pasakojimuose ši legenda pateikiama sutrumpinta, kartais konstatuojant tik patį faktą, kad buvo pasaulinis tvanas, ir su tuo įvykiu siejant vaivorykštės kilimą, paskirtį bei prasnę:

Vaivorykštė tai yra ženklas, kad jau daugiau patapo nebebus (LTR 1864/44/).

Dievas palikęs vaivorykštę po tvano, kuri reiškianti, kad daugiau tvano nebus (LTR 1167/433/).

Dievas parodė tų dzignų dėl to, kad jau daugiau nebus patapas jau (LTR 4152/60/).

Vaivorykštė traukia vandenį į debesis. Senieji pasakoja, kad kitą kartą buvęs patapas. Ir kai Dievas su žmonėmis padarė sandorą, jis parodė juostą, kuri debesis sujungia, ir pasakė, kad daugiau patapu žmonių nekoros (LTR 1505/104/; žr. taip pat LTR 1864/44/, 1526/45/).

Vaivorykštė sakmėse, kaip ir Biblijoje, yra ženklas, kad tvanu Dievas žmonių daugiau nebebusiaš.

Cituoti sakmių fragmentai atskleidžia su krikščionybės tradicija glaudžiai susijusią vaivorykštės sampratą. Be šių sakmių, užrašyta keletas iš dalies biblinio, iš dalies folklorinio siužeto apie tvaną variantų, kuriuose vaivorykštė pasirodo turinti ir daugiau reikšmių, nei čia buvo nurodyta. Turima galvoje viena išplėtoto siužeto apie tvaną versija, kurią sudaro keturi variantai. Trys iš jų užrašyti Mečislavo Davainio-Silvestraičio (DSPSO 61; DvPŽ 2 359; LVIA f. 1135, a. 10, Nr. 179, 145) ir vienas – T. Narbuto (LM 1, p. 62–63)¹⁷. Anotuojant sakmės turinį bus pasiremta M. Davainio-Silvestraičio vienu iš variantų (DSPSO 61).

Sakmėje pasakojama apie baisius „vandens metus“. Dievaitis Prakorimas (T. Narbuto variante – Pramžimas) sumanė pražudyti žemę ir jos gyventojus vandens tvanu, nes žmonės pasidarę blogi – pradėję nesugyventi, vienas kitą niekinti. Supykęs Prakorimas nusiuntė du vyrus – Vėją ir Vandeni, kad šie suvaldytų negerus žmones. Tie vyrai suėmė žemę į glėbį ir mėtė ją „kaipo torielką“ į visas puses. Šitai visa žemė buvo paskandinta. Prakorimas, žiūrėdamas pro rūmų langą, pasigailėjo žmonių ir nometė jiems riešuto kevalą. Į jį sulipę išsigelbėjo senelių pora. Prakorimas, matydamas, kad Vėjas ir Vanduo vis dar šelsta, jiems nuraminti nusiuntė malonės juostą – vaivorykštę. Šioji atsiradusi ne tik sutramdė vyrus, bet ir patarė seneliams, kaip „vaikus gauti“. Jiems liepiama be kelnių šokinėti nuo kalno ant kalno. Šitai seneliams padarius, žemėje atsiranda naujų žmonių. Vaivorykštė atsitolina į savo aukštybes. Tačiau prieš tai ji išpėja žmones, kad jeigu ją ore matys labiau mėlyną nei raudoną, tai tais metais jie daugiau turėsia baltos duonos nei juodos. O jei ji pasirodysianti „plačiai raudona“ – tie metai bus blogi, ir daugiau būsią juodos duonos.

Po kurio laiko žmonės vėl ėmė darytis godūs ir negailestingi. Tada Dievas juos baudė ligomis – atsiuntė marą. O šiai ligai siaučiant, pas žmones sugrižo ir jų trobas lankė toji pati vaivorykštė, pasivertusi į seną bobą. Tos senos bobos (tekste šis personažas nusakomas tai kaip viena būtybė, tai kaip keletas jų) valdžiusios visokias ligas ir jas siųsdavusios žmonėms. Be to, jos galėdavusios išpranašauti ateitį. Kai ligos ir nelaimės baigėsi, pradingo ir tos senės.

Dabar seni žmonės, matydami vaivorykštę prie debesų, sako, kad tai ne vaivorykštė, o *laimės juosta*. Laimė paliko girioje savo ženklus – *laimės šluotas* ant medžių šakų ir uogas – *vaivorus*, kurios taip pavadintos dėl to, kad, kaip manyta, kilusios iš vaivorykštės.

Sakmė – gana sudėtingo siužeto, tarsi sudėta iš keleto skirtingo turinio naratyvų, kuriuos jungia vienas juose pasikartojantis elementas – vaivorykštė, įgyjanti tai vienokią, tai kitokią pavidalą. Ne visi šio komplikuoto kūrinio komponentai turi atitikmenis lietuvių žodinėje tradicijoje. Dėl to kai kurių folkloristų abejojama jo autentiškumu¹⁸. Lina Būgienė tuos keturis sakmės užrašymus laiko „gana painiu autentiškos liaudies kūrybos bei mitologų romantikų fantazijos deriniu“, todėl jais remtis reikėtų labai atsargiai¹⁹.

Aptariamoms sakmės siužeto pamatas – legenda iš Senojo Testamento apie tvaną, tačiau tiek M. Davainio-Silvestraičio, tiek T. Narbuto variantuose pateikiama tos legendos iš dalies su žodine tradicija susijusi, iš dalies autorinė interpretacija. Biblinė legenda yra gerokai papildyta savitomis turinio detalėmis bei fragmentais. Tarp jų yra senosios mitinės pasaulėžiūros elementų, kurie šiuo atveju ir domintų.

Remiantis anotuotu M. Davainio-Silvestraičio variantu (DPSO 61), bus išskirti tie siužeto segmentai, kuriuose minima vaivorykštė. Analizuojant tuos kūrinio gabaliukus, bus mėginama komentuoti juose atsiskleidžiančius vaivorykštės ypatumus, kurie galbūt papildytų ir patikslintų ryškėjančią vaivorykštės sampratą naujais niuansais.

Apie vaivorykštę kalbama jau pirmuosiuose – įvadiniuose sakmės sakiniuose, taip nurodant ir svarbiausią šio kūrinio temą:

Tas apsakinėjimas nuo senovės pas žemaičių yra ant trijų vardų. Pirmas vardas laumės (laimės) juosta, antra – malonės juosta. Šios gadynės par kuningus užsakyta yra, kad reikia aną vadinti tikru vardu vaivorykštė (DPSO 61, 205).

Čia pažymima, kad žemaičiai vaivorykštę vadina keliais vardais: tikroju, tai yra vaivorykšte, ir dar dviem – *laumės* (*laimės*) bei *malonės juosta*. Laumės juosta skliausteliuose dar įvardijama – *laimės* [juosta]. Vardų *laumės juosta* ir *laimės juosta* sugretinimas kaip varijuojančių ir žyminčių tą patį objektą yra, matyt, laumės ir laimos (laimės) – dviejų kai kuriais bruožais besisiejiančių moteriškų mitinių būtybių – painiojimo padarinys. *Malonės juosta*, kaip vaivorykštės vardas, kitose lietuvių sakmėse neaptikta. Aptariamoje sakmėje šis vardas minimas keletą kartų. Juo norėta pažymėti vaivorykštės kaip taikdarės funkciją. Mat Prakorimas, matydamas, kad tvano pasekmės galinčios būti pragaištingos, siuntė malonės juostą – vaivorykštę, kad ji suvaldytų išsivildėjusius vyrus, Vėją ir Vandeni. Malonės juosta savo prasme asocijuojasi su dviejuose sakmės apie tvaną variantuose užfiksuotu vaivorykštės vardu – *dermės juosta*:

Vaivorykštė tai yra ženklas, kad daugiau patapo nebebus. Nes, kai Dievas baudė žmones patapu, kai unda atslūga, tadu pasirodė tokia juosta unt dungaus. Sako, kad ji raikia vadinti dermės juosta (LTR 1864/44/; žr. taip pat LTR 3115/223/).

Tad vardais *dermės juosta* ir *malonės juosta* išreiškiami vaivorykštės kaip su krikščionybės tradicija susijusio vaizdinio, manifestuojančio sandorą, darną, prasmę.

Nurimus Vandeniui ir Vėjui ir pasibaigus paskandai, riešuto kevale išsigelbėjusiai senelių porai iškyla reikalas pratęsti žmonių giminę. Čia vėlgi dalyvauja vaivorykštė. Dabar ji, kaip personifikuota būtybė, pataria seneliams, kaip „gauti“ vaikų: jie turį tam tikru būdu santykiauti su žeme (be kelnių šokinėti nuo kalno ant kalno), ir po to atsirasią palikuonių. Seneliai taip ir padaro. Vaivorykštės įtraukimas į žmonių giminės pratęsimą ir pratęsimo paslapties žinojimas leidžia daryti prielaidą, kad vaivorykštė galėjusi turėti ryšį su vaisingumu. Šią prielaidą paremia dar vienas sakmės epizodas. Jame vaivorykštė atsiskleidžia kaip derliaus, gerovės lėmėja, o kartu ir kaip ateities pranašautoja. Pareiškusi, kad „naujas jūsų prasideda svietas“, ji praneša atsitolinanti į savo aukštybes ir išpėja, kad ją žmonės matys tik „ant oro“. Ir jeigu joje kaip dangaus juostoje bus daugiau mėlynos nei raudonos spalvos, tais metais bus daugiau baltos duonos negu juodos. Kai ji pasirodysianti labiau raudona, tai tie metai bus blogi ir bus daugiau juodos duonos. Tai, kad stebint vaivorykštę būdavo pranašaujama, patvirtina ir kai kurios kitos lietuvių sakmės. Neretai iš vaivorykštės būdavo sprendžiama, koks bus oras. Jai pasirodžius žmonės sakydavo, kad daugiau nebus lietaus arba griaustinio:

Tai [vaivorykštė – *N. L.*] būva ženklas, kad daugiau nelis (LTR 2567/726/).

Pasakoja senesni žmonės, kad [kai] vaivorykštė pasirodo, sakoma, kad daugiau nebus lietaus (LTR 1666/15/).

Jei straublys pasirodo, griausmo nebus (LTR 3670/72/).

Iš vaivorykštės spalvų ir gražumo būdavo numatomas geras arba blogas oras:

Ale spalvos tai ne vis vienodos. Prieš ilgą lietu daugiau žymi žaliai gelsva juosta, prieš pagadą – aiškesnė raudona (LTR 3115/223/).

Kai graži – prieš gerą orą, kai negraži – prieš blogą orą (LTR 1181/113/).

Vaivorykštės sąsaja su ateities spėjimu paliudyta ir kitose mitologinėse tradicijose. Būdavo pranašaujama stebint vaivorykštės pasirodymo laiką, vietą ir spalvas. Daugeliui tautų žinomas tikėjimas, kad jeigu vaivorykštė pasirodo po audros, vadinasi, kurią laiką nebus lietaus; dviguba vaivorykštė žymėdavusi ilgą sauso oro laikotarpį (FWSD p. 922). Tam tikrą simboliką turėjusios ir vaivorykštės spalvos. Sakysim, slovėnams raudona vaivorykštės juosta reiškė vyną, geltona – duoną, mėlyna – pašarą gyvuliams (O p. 14). Įvairių Europos tautų tikėta, kad vieta, kurią palietė vaivorykštė, yra ypatinga – nešanti laimę: ten glūdi paslėpti lobiai, turtai (FWSD p. 922). Vaivorykštės suvokimas kaip turto teikėjos ypač būdingas germanų mitologinei tradicijai. Jų tikėjimuose aiškinta, kad į vaivorykštę mestas gabalas geležies, švino ar kito metalo ar per ją permesta skrybėlė atnešantys aukso: auksu virsta geležis, skrybėlė prisipildanti aukso (HDA p. 592).

Taigi vaivorykštės funkcijos, susijusios su turto, gerovės, vaisingumo lėmimu, taip pat tai, kad ją stebint būdavo numatoma ateitis, atsiskleidžia ne tik analizuojamoje M. Davainio-Silvestraičio užrašytoje saktėje, bet ir kitų tautų žodinėje kūryboje.

Ne visai įprastas saktėje išryškėjantis vaivorykštės bruožas – jos vaizdavimas sena boba, žmonių baudėja. Tos bobos vaikščiojo po kaimus įsisiautėjus marui kaip negandos – ligų nešėjos, kartu ir kaip pranašautojos, pranešdavusios teisingiesiems, ar ilgai bus maras ir kas išliks gyvas. Personifikuota vaivorykštė, atrodanti kaip sena boba, primena lietuvių pasakojamojoje tautosakoje žinomus ligų demonus – maro mergas ar bobas, atnešančias ligas ir tokiu būdu baudžiančias žmones (LMD I 987/6; LTR 914/7/, 2409/3, 38/).

Konstatavus saktėje nelaimių ir marų pabaigą, vėl grįžtama prie vaivorykštės temos. Danguje matoma vaivorykštė žmonių dabar vadinama laimės juosta. Toks vardas vaivorykštei, matyt, suteiktas dėl to, kad taip norėta pažymėti po negandų metų ją tapus laimės ir sėkmės nešėja. Taigi saktėje atsiskleidžia ambivalentiška vaivorykštės prasmė, suteikiant vaivorykštei tiek įvairiopo gėrio, tiek nelaimių bei bausmių žmonijai nešėjos funkciją

Paskutiniame saktės siužeto epizode primenamas dar vienas laimių palikimas. Tai – vadinamosios laimės (laumės) šluotos, medžiuose į vainikaičius susisukusios, ir mėlynos uogos – vaivorai. Tos uogos galėjo būti siejamos su vaivorykšte (matyt, pagal liaudies etimologiją) išvelgiant leksinį ryšį tarp žodžių *vaivorykštė* ir *vaivoras*. Saktėje tas ryšys paaiškinamas bendra tų gamtos realijų kilme – esą vaivorų uogos yra kilusios iš *vaivorykščio*.

Taigi šiame ištęstame, panaus turinio ir kompozicijos kūrinyje išsaugota vaivorykštės kaip mitinio vaizdinio liekanų. Dauguma čia užfiksuotų vaivorykštės bruožų vienaip ar kitaip yra atspindėti lietuvių pasakojamojoje tautosakoje ar net ir kitų tautų mitologinėje tradicijoje, tik kai kurių jų prasmė yra sunkiau paaiškinama. Būtų galima teigti, kad sakmė vis dėlto atspindi lietuvių žodinę tradiciją, tik joje pateiktas užrašytojo samprata iš dalies papildytas, pakoreguotas čia analizuojamo mitinio vaizdinio – vaivorykštės įsivaizdavimas.

Išvados

Apibendrinant galima konstatuoti, kad vaivorykštė lietuvių folkloriniuose naratyvuose, dažniausiai atspindinčiuose senąjį pasaulėvaizdį, laikyta nepaprastu gamtos fenomenu. Stebint neaprupiamame dangaus skliaute atsiveriantį įvairiaspalvį lanko pavidalo švytėjimą ir suvokiant tai kaip mistinę didybę, tikėta šio reiškimo magiška galia. Vaivorykštė, kaip tam tikras vaizdinys, ženklas, simbolis, buvo įtraukta ne tik į mitopoetinės pasaulėžiūros sistemą, bet ir į krikščionių religijos pasaulį. Vaivorykštę charakterizuoja jau patys jos vardai, apibūdinimai, kurių etimologija atskleidžia esminius šio gamtos reiškimo požymius. Vaivorykštės vardai perteikia jos formas (lankas), spalvų (margumas), funkcijų (traukimo, taip pat santarvės įvedimo) ypatumus ar subordinaciją mitiniam herojui (Dievui, laumei, Adomui ir Ievai). Ši gamtos realija siejama su tais mitiniais personažais, kurie apibūdinami kaip palaiškantys glaudžius santykius su vandenimis ir jų sfera, ypač su žemėje esančiais vandens telkiniais. Tokios su vandeniu susijusios prigimties mitinės būtybės – laumė, smakas – neretai pristatomos kaip pačią vaivorykštę išreiškiantys vaizdiniai. Vaivorykštės ryšys su bibliniais personažais – Dievu, pirmųjų žmonių pora, Adomu ir Ieva, – pagrįsti Senojo Testamento legendine tradicija, tik folkloriniuose naratyvuose jie interpretuojami žodinėje kūryboje ikūnytos sampratos kontekste. Vaivorykštei kaip mitiniam vaizdinui buvo suteikta galia manipuliuoti žemės ir dangaus vandenimis, valdyti jų tarpusavio ryšį. Vaivorykštei pakludavę ne tik vandenys, bet ir ypatingos jos traukos lauką pakliuvę gyvuliai ir žmonės. Visi jie, kaip ir vanduo, paprastai būdavo sugražinami į žemę ir tik kartais būdavo paliekami danguje, demonstruodami iš ten žemėje esantiems žmonėms kokį nors savo atributą.

Vaivorykštė – tarpininkė, gamtos objektų, dangaus ir žemės vandenių jungėja. Jos įsivaizdavimas kaip kosminės juostos nurodo jos jungiamąją, pasaulį aprėpiančiąją funkciją.

¹ K. Karulis. Latviešu etimoloģijas vārdnīca, sēj. 2. Rīga, 1992, p. 486.

² Kazys Būga. Rinktiniai raštai. Sudarė Z. Zinkevičius, t. 2. V., 1959, p. 323; E. Fraenkel. Litauisches etymologisches Wörterbuch, Bd. 1–2. Heidelberg–Göttingen, 1955–1956, p. 1185.

³ E. Fraenkel. Min. veik., p. 1185; J. Pokorny. Indogermanisches etymologisches Wörterbuch, Bd. 1–2. Bern und Stuttgart, 1989, p. 1152.

⁴ K. Karulis. Min. veik., p. 486.

⁵ Ten pat, p. 200.

⁶ *F. Fraenkel*. Min. veik., p. 1185.

⁷ *Norbertas Vėlius*. Mitinės lietuvių sakmių būtybės. V., 1977, p. 89.

⁸ *F. Fraenkel*. Min. veik., p. 879.

⁹ *М. Фасмер*. Этимологический словарь русского языка, т. 3. М., 1987, p. 431.

¹⁰ Lietuviszkai-latviszkai-lenkiszka-rusiszka žodynas. Sudarytas kun. M. Miežinio. Tilžėje, 1894; *J. Baronas*. Rusų-lietuvių žodynas. Antras naujai pataisytas kirčiuotas leidimas. K., 1932, p. 465.

¹¹ *Jonas Vaiškūnas*. Ar pažino senoliai žvaigždes. – Liaudies kultūra, 1994, Nr. 1, p. 18–19.

¹² *Balys Buračas*. Pasakojimai ir padavimai. Sudarė A. Degutis ir V. Jankauskas. V., 1996, p. 39.

¹³ *А. Н. Афанасьев*. Древо жизни. М., 1983, p. 100.

¹⁴ Ten pat; *M. Snoj*. Slovenski etimološki slovar. Ljubljana, 1997, p. 329.

¹⁵ *R. Simek*. Lexikon der germanischen Mythologie. Stuttgart, 1984, p. 48–49.

¹⁶ *А. Н. Афанасьев*. Min. veik., p. 101.

¹⁷ *T. Narbutt*. Dzieje starożytnie narodu litewskiego, t. 1. Wilno, 1835, p. 2–4.

¹⁸ *Bronislava Kerbelytė*. Mečislovas Davainis-Silvestraitis tautosakininkas. – Pasakos. Sakmės. Oracijos. Surinko M. Davainis-Silvestraitis, paruošė B. Kerbelytė ir K. Viščinis. V., 1973, p. 5–39; *Lina Būgienė*. Mitinis vandens įprasminimas lietuvių sakmėse, padavimuose ir tikėjimuose. – Tautosakos darbai, [t.] XI(XVIII). V., 1999, p. 32–34.

¹⁹ *Lina Būgienė*. Min. veik., p. 34.

Rašant straipsnį naudotas B. Kerbelytės sudarytu Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogu, esančiu Lietuvių literatūros ir tautosakos institute.

Gauta 2004 01 14